

НАРІЧЧЯ. ГОВОРИ. ГОВІРКИ

Іван Матвіяс

ДІАЛЕКТИЗМИ В МОВІ ТВОРІВ АНТОНА КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО

Відомий західноукраїнський письменник і багатогранний культурний діяч кінця XIX і першої половини XX ст. Антін Крушельницький (1878-1937) народився в містечку Ланьцуті в Галичині (тепер на території Польщі). Після закінчення гімназії в Перемишлі вчився на філософському факультеті Львівського університету, перебував у тісних взаєминах з І. Франком. У 1905 р. став учителем у Станіславі, у 1909 р. переїхав на педагогічну роботу до Коломиї, у 1911 р. був переведений до м. Бережани, працював також у м. Городенці, 1919 р. переїхав до Кам'яця-Подільського. Був міністром освіти в Українській Народній Республіці. У жовтні 1919 р. письменник емігрував до Австрії, 1925 р. повернувся в Західну Україну до м. Рогатина. У 1929-1932 рр. у Львові видавав журнал «Нові шляхи». За політичну діяльність А. Крушельницького двічі ув'язнювала польська поліція. У 1934 р. він разом із сім'єю виїхав до Східної України, став членом Спільки письменників. Отже, протягом життя письменник мав змогу жити в різних місцевостях і знайомитися з різними говорами української мови.

Літературна спадщина А. Крушельницького велика. До неї належать збірки оповідань «Пролетарі», «Світла і тіні» та ін., повісті «Буденний хліб», «Рубають ліс», «Як промовить земля»,

«Як пригорне земля», «Змагання», «Надаремне», «Дужим помахом крил», драматичні твори «Семчишин», «Артистка», «Герої», «Тривога», «Чоловік «честі», «Де серце мовить», «Зяті», «Орли», переклади з інших мов, а також наукові дослідження з історії літератури, публіцистичні статті. На увагу заслуговує монографія А. Крушельницького під назвою «І. Франко. Поезія».

А. Крушельницький створив портретно-психологічні образи своїх героїв за допомогою яскравої індивідуалізації мови. Діалектні елементи в мові його творів відображають особливості західноукраїнського варіанта літературної мови, рідний йому надсянський говір. Найвідчутніше діалектні елементи в його повісті «Рубають ліс», у якій зображено події в гуцульському селі над Черемошем.

До фонетичних діалектизмів у мові творів А. Крушельницького належать:

звукосполюка [ер] на місці давнього **рѣ** (*кервавиця*); голосний [е] замість [а] після м'яких приголосних (*життє*), після [й] (*ек, аск*), замість [о] (*позавчера*); [і] замість [о] (*гонір*), замість [у] (*ціпкий*); приставний голосний [і] (*ізвінчати*); відсутність протези перед голосними [о], [у] (*огонь, ухо*); приголосний [г] замість [в] (*згук*); [ф] замість [п] (*трафитися*); твердий [р] замість м'якого (*мрака*).

Словозмінні діалектизми:

скорочені форми іменників у кличн. відм. (*хло* 'хлопче', *Пара* 'Параско'),

форми ор. відм. одн. іменників I відміни чоловічого роду м'якої групи на **-ом** (*дєдьом*),

форми род. відм. мн. іменників I відміни на **-ів** (*хатів*),
вказівний займенник *тамтой* 'той другий', форма *цею* 'цією',

числівникові форми *двайцять, обидвоє, обоїх*,

форми дієслів минулого часу з залишками давнього перфекта (*дав-сми, двигав-сми, щоби-сте були*),

форми дієслів умовного способу з часткою **бих**, що походить від форми давнього аориста дієслова *бути* (*привертів-бих, бих подумав*),

вираження майбутнього часу дієслів сполученням інфінітива з формами допоміжного дієслова *му, меш, ме, мемо, мете*,

муть (му слухати, меш збувати, мем платити, мемо зачина-ти, муть робити).

Синтаксичним діалектизмом у мові творів письменника є конструкція з підметом у формі род. відд. (*п'ятьох робітників лагодять нову хату; чотирьох їх несли тіло*).

Словотвірні регіоналізми в мові творів А. Крушельницького:

бюровець 'працівник бюро', *вислід* 'наслідок', *гриміт* 'гри-мотання', *зарібник* 'заробітчанин', *зарібок*, *заробок* 'заробі-ток', *здекутник*, *здекутор* 'екзекутор', *лісний* 'лісовий' (не-чиста сила), *молодек* 'молодий чоловік', *навчитель* 'учитель', *розпар* 'розпал', *сурдутьовець* 'носій сурдута', *ученик* 'учень', *чиншівник* 'чиншовик', *шандар* 'жандарм', *сарако* 'сарака', *татунцьо* 'татусь',

вітчина 'вітчизна', *грижа* 'гризота', *жура* 'журба', *забезпе-ка* 'забезпечення', *закрутанія* 'крутіїство', *касарня* 'казарма', *притичка* 'притичина', *п'ятчина* 'п'ятірка', *струя* 'струмінь', *темнява* 'темнота', *чвірка* 'четвірка', *можність* 'можливість',

купно 'купівля', *маєство* 'майно', *вдовілля* 'задоволення', *закріпощення* 'закріпачення', *сидження* 'сидіння', *шкап'є* 'шкапеня',

горища 'гори', *долища* 'долини', *стариня* 'старі люди',

безрадний 'безпорадний', *дрібонький* 'дрібненький', *ма-ціцький* 'маленький', *невиносимий* 'незносний', *радніший* 'ра-діший', *розбільний* 'больовий', *розпучний* 'розпачливий', *су-хитничий* 'сухотний', *трудний* 'натруджений', *урядничий* 'уря-довий', *яловий* 'ялиновий',

випорядити 'впорядкувати', *вплачувати* 'сплачувати', *встарати* 'постаратися', *єствувати* 'існувати', *здаткувати* 'дати завдаток', *іздоїти* 'подоїти', *клянчити* 'клякати', *люти-тися* 'лютувати', *настарчати* 'настачати', *нуждуватися* 'тер-піти нужду', *отвирати* 'отворяти', *парубочити* 'парубкувати', *розповістувати* 'розповідати', *рути*, *русти* 'ревіти', *упідлюва-тися* 'ставати підлим',

деньки 'щоденно', *долі* 'додолу', *домів* 'додому', *доста* 'до-сить', *куда* 'куди', *розбільно* 'боляче'.

У мові творів А. Крушельницького багато лексичних ді-алектизмів. До них письменник найчастіше звертався описуючи сільськогосподарське та лісове виробництво, певну кількість їх

уживав також для зображення культурного життя галичан. До регіональних, переважно говіркових слів у творах письменника належать:

ади 'глянь', *адіть* 'гляньте', *афини* 'чорниці', *ая* 'так',

бабинський 'жіночий', *банка* 'грошова одиниця', *банно* 'тужливо', *банувати* 'тужити', *бараболя* 'картопля', *бартка* 'маленька сокира', *бахур* 'дітвак', *бедро* 'яма між брилами каміння', *безпокоїти* 'турбувати', *безрога* 'свиня', *безхосенний* 'некорисний', *бельфер* 'учитель', *бер*, *бир* 'кладка', 'місток', *бербениця* 'діжка для відкладання сиру', *бервено* 'колода', *берда* 'нетрі', *бизивно*, *бизівно* 'певно', *бизівний* 'добрий', *бирня* 'колода', *бисаги* 'подвійна торба', *блахман* 'туман', *блягер* 'брехун', 'базіка', *боржій* 'швидше', *брич* 'туман', 'імла', *буришка* 'картопля', *буришник* 'картопляник', *бутин* 'рубання лісу', *бухтуватися* 'заресструватися',

вакар 'пастух', *варівкий* 'небезпечний', *ватра* 'вогонь', *велико* 'дуже', 'багато', *вере* 'невже', *верем'є* 'добра погода', *вигулити* 'витягнути', *викарбулити* 'покотити', *вилабудитися* 'вирватися', *вихіснувати* 'використати', *вицвяхати* 'вилаяти', *відай* 'мабуть', *водно* 'завжди', *вужа* 'мотузка', *вуйко* 'брат матері',

гавра 'лігво', *гаджуга*, *гаджужка* 'смерека', *гадкувати* 'думати', *гачі* 'штани', *глітно* 'багатолюдно', *гляба* 'неможливо', *голодняк* 'бідняк', *городник* 'лопата', *гоц* 'стрімкий водоспад', *грегіт* 'дрібне каміння', *гризь* 'грязюка', 'болото', *гризький* 'болочий', *грунь* 'хребет гір', *гурман* 'стопка' (солі), *гусянка* 'кисле молоко', *гутірка* 'розмова',

галган 'шибеник', *гой* 'селянин', 'простак', *гратулювати* 'вітати', 'поздоровляти', *гуля* 'верхній зимовий одяг',

дараба 'пліт з дерев'яних кругляків', *денька* 'денна робота', *деревище* 'труна', *дерти* 'копати', *дедьо* 'батько', *довг* 'борг', *дозирати* 'доглядати', *дріб* 'свійська птиця', *дробина* 'свійська тварина', *дроб'ята* 'вівці', *другар* 'колода на плотах', *дудка* 'новина',

завзив 'вимога', *завід* 'розчарування', *загирити* 'розтратити', *заки* 'поки', *закракати* 'наврочити', *заліжка* 'заклад', *замітниця* 'підважувальний дрюк', *запора* 'перешкода', *зарва* 'прірва', *збиткувати* 'знущатися', *збуй* 'розбійник', *звір* 'яр', *зволятися* 'виявляти бажання', *здоровляти* 'вітати', 'зичити

здоров'я', *зимарка* 'будівля для зимівлі тварин', *зимник* 'холодне приміщення', *зіхляти* 'змарніти', *зоріти* 'стежити',

казане 'проповідь', *кашиця* 'споруда, на якій держиться місток на річці', *киптар* 'верхній сукняний одяг', *кичера* 'гора', *ковбок* 'колода', *коleshня* 'клуня', *колиба* 'житло для чабанів і лісорубів', *конірувати* 'командувати', *корняти* 'тривожити', *кресаня* 'капелюх', *кріс* 'рушниця',

легінь 'парубок', *луда* 'більмо', *лудине*, *лудіння* 'одяг', *людодивий* 'народний',

май — підсилювальна частка, *маржина* 'велика рогата худоба', *маркотніти* 'бути невдоволеним', *маркотно* 'прикро', *матурист* 'випускник гімназії', *мигла* 'штабель деревини', *миглувати* 'складати дерево в штабелі', *мой* — вигук захоплення, *молитвати* 'освячувати', *мрич* 'туман', 'імла', *мужський* 'чоловічий',

най 'нехай', *напрасний* 'надокучливий', *на́рік* 'наступного року', *німіна* 'тварина', *нота* 'оцінка', *нотес* 'записник',

обзорини 'огляд', *обмерзити* 'споганити', *образувати* 'вчити', 'робити освіченим', *оденок* 'копиця сіна', *оркан* 'ураган', *острів*, *острова*, *остров'яниця* 'кіл, на якому сушать сіно', *ошука* 'обман',

пантрувати 'пилнувати', *пилувати* 'поспішати', *плай* 'стежка в горах', *пластовець* 'лапятий сніг', *плова* 'злива', *повідувати* 'повідомляти', *позсотувати* 'вимотати', *полога* 'покіс', *поточина* 'струмок', *почуріти* 'потекти', *придавок* 'додаток', *придибашка* 'пригода', *принука* 'заохота', *приховок* 'надбання', *причка* 'прикра пригода', *пуд* 'страх', *пуджати* 'лякати', *пудно* 'лячно', *путеря* 'сила', *пушка* 'рушниця',

рак 'прилад витягати відра з водою', *риза* 'жолоб, по якому спускають зрубані дерева', *ріще* 'хмиз', *розбільний* 'болючий', *розговірний* 'розмовний', *роз'їстися* 'розсердитися', *розметувати* 'красти',

сапіна 'інструмент дроворубів', *свідім* 'ознайомлений', *секман*, *секманик* 'старший у лісорубів', *сердак* 'верхній сукняний одяг', *скапаритися* 'пропасти', *скапи* 'льодяна кора', *слинявка* 'ящур', *слідно* 'помітно', *сокотитися* 'берегтися', *сніжевий* 'чавунний', *сплавачка* 'сплавлення дерев', *старати* 'добувати', 'діставати', *сторгати* 'втратити', 'розгубити', *стремина* 'круча', *стрім* 'загороджувальне звалище колод', *стропок* 'купа',

таніти ‘дешевшати’, *ташка* ‘шкіряна торба’, *терх* ‘в’юк’, *товкати* ‘ударяти’, *токма* ‘угода’, *тогідний* ‘горішній’, *тото* ‘це’, *трепета* ‘осика’, *трудний* ‘втомлений’, *туй-туй* ‘ось-ось’, *тук* ‘туга’, ‘смуток’, *увихатися* ‘посилено працювати’, *узріти* ‘побачити’, *улицетворення* ‘втілення’,

фантувати ‘продавати майно за борг’, *фантя* ‘одяг’, ‘білизна’, *ферії* ‘канікули’, *фризієр* ‘перукар’, *фудульний* ‘гордий’, ‘зарозумілий’, *фудульність* ‘гордовитість’,

хлиставиця ‘швидка їда’, *хосен* ‘користь’, *храмувати* ‘святкувати’, *хрунь* ‘свиня’, ‘зрадник’, *царина*, *царинка* ‘лука при садибі’,

чемхати ‘обтісувати’, *черес* ‘пояс’, *чічка* ‘квітка’, *чурити* ‘текти’, ‘дзюрчати’,

шальвір ‘шахрай’, *швара* ‘шнур’, *шкорух* ‘горобина’, *штука* ‘мистецтво’, *шулька* ‘качан кукурудзи’, *шутер* ‘щєбінь’, *шутровище* ‘місце’, вкрите щєбенем’.

Хоч у окремих творах А. Крушельницького чимало діалектизмів, загалом його мова відображає процес тісної взаємодії західноукраїнського варіанта літературної мови із східноукраїнським. Твори письменника сприймали, розуміли читачі з усіх місцевостей України.

Валентина Лєснова

ІРОНІЧНІ ВИСЛОВИ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ В ДІАЛЕКТНОМУ ТЕКСТІ

Сучасна лінгвістика стає все більш антропоцентричною: увагу дослідників привертає суб’єктивний момент у мові, зокрема оцінне ставлення людини до того, що відбувається в реальному світі навколо неї; людина з її почуттями, намірами, рисами характеру, здібностями й діями поставлена в центр мовної картини світу.

Широкий репертуар засобів вираження оцінки має діалектна мова. Відсутність кодифікаційних обмежень уможлиблює